

TALKOTT PARSONSNING “SOTSIAL TIZIM” ASARI**Maxsimova Madinabonu Maxtum qizi**

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti
Universiteti o‘zbek tili ta’limi fakulteti ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası
sotsiologiya yo‘nalishi 1-bosqich talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11212775>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Talkott Parsonsning hayoti va ijodi haqida qisqacha ma’lumotlar va uning mashhur asarlaridan biri “Sotsial tizim” asari haqida so‘z yuritilgan.

Sotsial tizim ya’ni ijtimoiy tizimlar haqida qanday ma’lumotlar keltirilgani, tizim tushunchasi qanday tasvirlangani keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Talkott Parsons, konsepsiya, sotsial tizim, metodologiya, falsafa, nazariya, rol, status, empirik.

"THE SOCIAL SYSTEM" BY TALCOTT PARSONS

Abstract. This article provides brief information about the life and work of Talcott Parsons and one of his famous works, *The Social System*. What information is provided about the social system, that is, social systems, how the concept of the system is described.

Key words: Talcott Parsons, concept, social system, methodology, philosophy, theory, role, status, empirical.

«СОЦИАЛЬНАЯ СИСТЕМА» ТАЛКОТТА ПАРСОНСА

Аннотация. В статье содержатся краткие сведения о жизни и деятельности Талкотта Парсонса и одной из его знаменитых работ «Социальная система». В ней описывается, какие сведения даются о социальной системе, то есть о социальных системах, и каковы понятия о ней. описана система.

Ключевые слова: Талкотт Парсонс, концепция, социальная система, методология, философия, теория, роль, статус, эмпирика.

Kirish: Sotsiologiya tarixining predmeti sotsiologlarning jamiyat haqidagi qarash, bilim, tushuncha, ta’limot, yo‘nalish, oqimlar, maktablar, nazariyalar, konsepsiyalarning vujudga kelishi va rivojlanishini o‘rganadi. Qisqacha qilib aytganda, sotsiologiya tarixi fanning jamiyat haqidagi ijtimoiy fikrlar majmuasi sifatida qayd etiladi. Bundan tashqari, sotsiologiya tarixini o‘rganishning ahamiyati, sotsiologiya o‘tmishining boshqa ijtimoiy fanlar bilan uzviy aloqasi, uning nazariyasi va metodologiyasi qisqa va ravon tilda yoritib berilgan.¹ Bu sotsiologiya tarixi fandan ko‘plab

¹ B. Normurodov, G. Normurodova Sotsiologiya Tarixi «Tafakkur» Toshkent.: 2010. 3-4betlar

sotsiolog nazariyotchilar bilan tanishib ko‘rib chiqishimiz mumkin. Quyida ijtimoiy evolutsiya nazariyotchisi Talkott Parsons hayoti va ilmiy faoliyati bilan tanishib o‘tamiz.

Talkott Parsons 1902 yil 13 dekabrda Kolorado Springsda tug‘ilgan. Uning ota-onasi Edvard Smit Parsons (1863-1943) va Mari Augusta Ingersol (1863-1949) edi. Talkott parsons Amherst kollejida biologiya va falsafani o‘rgangan, keyin London iqtisodiyot va Heidelberg universitetida tahsil olgan. 1927-yilda Geydelbergda sotsiologiya va iqtisod fanlari nomzodli ilmiy darajasini oldi. Parsonsning ilmiy qarashlarini shakllantirishda uning Londonda aspiranturada bo‘lganligi, u yerda Bronislav Malinovskiy va Geydelberg bilan uchrashishi katta ahamiyatga ega bo‘lib, u Marks, Maks Veber va Sombart asarlarida kapitalizm kontseptsiyasi bo‘yicha doktorlik dissertatsiyasini yozishni boshlagan va 1929 yilda u himoyalangan. Bir yil o‘tgach, u Veberning "Protestant axloqi va kapitalizm ruhi" kitobining tarjimoni sifatida tan olindi - uning nashr etilishi bilan, aslida, nemis sotsiologi AQShda tan olindi.²

1950–1970-yillarda T.Parsons nazariy sotsiologiyaning yirik arbobi, amerikalik sotsiologlarning eng mashhur va nufuzli vakili edi. Parsonsning asarlari ko‘plab tillarga tarjima qilingan, ular sotsiologik nazariya va sotsiologik fikr tarixini o‘rganishda asoslardan birini tashkil qiladi.

Metod va materiallar: Parsons va uning nazariyasi AQSH sotsiologiyasining akademik intizom sifatida vujudga kelishida muhim ahamiyatga ega edi. Parsonsning Amerika sotsiologiyasidagi o‘rni shundan iboratki, u o‘zini “davolab bo‘lmas nazariyotchi” deb ta’riflagan va XX asr o‘rtalarida deyarli misli ko‘rilmagan, keng qamrovli nazariy tizim yaratishga harakat qilgan.³

Parsonsning asarlari juda murakkab tilda yozilgan bo‘lib, ko‘plab shaxsiy tafsilotlar, voqealar va shaxsiyat tufayli hatto qiziqqan o‘quvchilar uchun ham qiyinchilik tug‘diradigan ko‘rinishda yozilgan. Parsons tuzatib bo‘lmaydigan sxolastik va ezoterik matnlarni sevuvchi sifatida namoyon bo‘ladi. U mavhum tushunchalarning ulkan deduktiv tizimini yaratishga muvaffaq bo‘ldi, inson voqeligini butun xilma-xilligi bilan qamrab oldi. Biroq, empirik tadqiqotlar va kundalik sotsiologik amaliyotda birorta ham sotsiolog bu tizimdan foydalanmaydi, kamroq sig‘imli, lekin ko‘proq operativ qisman nazariyalarni afzal ko‘radi.

Parsons “tizim” va “funksiya” tushunchalarini fanga kiritib, T.Gobbsning “Sotsial tartibga qanday erishiladi?”, degan savoliga javob izlagan. Uning yuqoridagi savolga asosiy javobi: tizim muvozanatga, qismlarni muvofiqlashtirishga, o‘z mustaqilligini saqlab qolishga intiladi.

² Ежи Шацкий, История социологической мысли Том №2. 2018 –стр-439

³ O‘sha manbaa 440-bet

Tizim tushunchasi Parsons nazariyasida deyarli boshidanoq mavjud edi. Inson harakati har doim ijtimoiy me'yorlarga bo'ysunishidan kelib chiqadigan ma'lum bir qonuniyat bilan ajralib turadiganligi sababli, uning ma'lum bir tuzilishini izlash kerak. “<...> Ijtimoiy tuzilma – bu o‘zaro bog‘liq rollarda harakat qiluvchi aktyorlar o‘rtasida ma’lum qonuniyatlar asosida qurilgan munosabatlar tizimi. Rol - bu aktyorni ijtimoiy tuzilma bilan bo'lishning "psixologik" shakli sifatida bog'laydigan aloqadir. Parsons tizim tushunchasini shunday tasvirlab ko‘rsatgan.

Mulohaza va natijalar: Parsonsning ijtimoiy tizimlar haqidagi g‘oyalari va uning harakat nazariyasi yoki harakat yondashuvi o‘zidan oldingilarning tafakkuriga asoslanadi. Parsons o‘zining “Ijtimoiy harakatning tuzilishi”(1937) monumental kitobida ko‘plab ijtimoiy olimlarning hissasini ko‘rib chiqadi va Pareto, Dyurkgeym, Maks Veber kabi olimlarga alohida urg‘u beradi.

Talkott Parsonsning eng katta rezonansga ega bo'lgan kitobi "Ijtimoiy tizim" edi, buning natijasida u ko'pincha faqat ijtimoiy tizim nazariyotchisi sifatida qabul qilingan, boshqa har qanday muammolarga befarq bo'lgan, bu to'liq oqlanmaydi, chunki u ijtimoiy evolyutsiya nazariyotchisi edi.

Sotsial tizim inson xulq-atvorni boshqaruvchi va uni rol va statuslar tizimiga o‘zgartiruvchi qoidalar, meyorlar, o‘rnamalarning barqaror koplekslari sifatida talqin etiluvchi institutsional tizimlardir.

Shunday qilib, tizimli tahlilga kirishish orqali Parsons falsafani bo'lmasa ham, asosiy tadqiqot obyektini sezilarli darajada o'zgartirdi. O'zaro ta'siri ma'lum bir konfiguratsiyani yaratadigan aktyorlarning o'rnini konfiguratsiyaning o'zi egalladi. Aytishimiz mumkin-ki, shu tariqa u Maks Veberning interaksionizmidan uzoqlashdi va Dyurkgeym sotsiologizmiga yaqinlashdi, lekin Parsonsning tizim haqidagi kontseptsiyasi biron bir aniq ijtimoiy mavjudot haqidagi g'oyalarga mos kelmasligini ta'kidlagan.⁴

Parsons sotsial tizimlar haqida gapirar ekan, ularning har biri uchun qolgan uchtasi muhit bo‘lib xizmat qilishini nazarda tutadi.

Ya’ni:

Sotsial tizim uchun-madaniyat, shaxs, organizm

Shaxs uchun-sotsial tizim, madaniyat, organizm

Madaniyat uchun-sotsial tizim, shaxs, organizm

Biologik organizm uchun-sotsial tizim, madaniyat, shaxs.

Parsons bu to‘rtlikda asosiy o‘rinni **sotsial tizim**ga beradi, chunki aynan **sotsial tizim** “harakatni real empirik tashkil etish va nazariy tahlilning mustaqil markazi” hisoblanadi.

⁴ Ежи Шацкий, История социологической мысли Том №2. 2018 –стр-439

Parsons fikricha, ijtimoiy harakatni tahlilida mavhumlikning uch darajasi mavjud: Ijtimoiy tizim, madaniyat va shaxs. Harakatning nihoyatda umumiy yo'nalishini belgilab beruvchi madaniyat ma'lum bir jamoaning umumiy qadriyatlari, ramzlari va boshqalarning o'zaro bog'langan tizimidir. Shaxs bu har bir shaxs tomonidan o'zlashtirilgan motivlar, his-tuyg'ular va g'oyalar tizimi. Parsons harakatning subyektiv elementlarini butunlay e'tiborsiz qoldirdi. Bundan tashqari, ijtimoiy tizimning almashinadigan va kesishadigan tizimlari orasida "jismoniy" tizimni ham nomlaydi.⁵

Sotsial tizim madaniyat namunalari doirasida, ya'ni qadriyat, e'tiqod, mafkura orqali shaxs tizimini belgilaydi. Ijtimoiylashish mexanizmi va sotsial nazorat mexanizmi jamiyat ijtimoiy tarkibi va muvozanatini saqlashda madaniyat namunalari katta rol o'ynaydi. O'zaro ta'sir resurslari bo'lgan til, kommunikatsiya ramzlarining jamiyat tizimida o'rni va roli kattadir. Shaxs, jamiyat va madaniyat tizimlari o'rtasida o'zaro aloqa, munosabat mavjud.⁶

Xulosa. Xulosa qilib Talkott Parsons yaratgan nazariyalaridan va yozib qoldirgan asarlaridan ham yirik nazariyotchi ekanligini ko'rishimiz mumkin. Parsons deyarli yarim asr davomida mashaqqat bilan yaratgan nazariy tizim ba'zi bir sabablarga ko'ra g'ayrioddiydir: (a) Mohiyatan, bu individual sotsiologiya tizimi emas (garchi u asosan sotsiologiyada katta qiziqish bilan kutib olingan bo'lsa ham) lekin umuman ijtimoiy fanlar bo'lib, ularning har biri unda alohida o'rin topadi va sotsiologiyaga nisbatan ma'lum bir tarzda joylashadi. (b) Bu tizim abstraktsiyaning juda yuqori darajasida. Shu munosabat bilan Sorokin kinoya bilan yozgan edi: "<...> abstraktsiya tarmog'ining hujayralari shunchalik kattaki, deyarli barcha empirik baliqlar chiqib ketadi va baliqchi-tadqiqotchi bo'sh qoladi". Parsons hech qachon uning konstruksiyalari yetarli empirik asosga egami yoki yo'qligi haqida qayg'urmagan va nisbatan kam sonli asarlari bundan mustasno, "haqiqiy dunyo" haqida yozishga ham da'vo qilmagan. Shu sababli, bu nazariyaning o'ta mavhum tabiatiga keng tarqalgan ishonch va hatto undan amaliy foydalanish mumkinmi yoki yo'qmi degan shubhalar Parsons uchun deyarli hech qachon muammo bo'lmagan. U umumiy nazariyani yaratdi, odatda boshqalarni bu nazariya boshqa narsa uchun foydalimi yoki yo'qmi degan tashvishga solib qo'yadi. Nihoyat, (c) Parsonsning nazariy tizimi ijtimoiy fanlarda va ayniqsa sotsiologiyada yaratilgan har qanday qiymatga ega bo'lgan hamma narsani sintez qilishga qaratilgan edi. Uning ilmiy faoliyatining muhim qismi sotsiologiya tarixini yangi o'qish edi (ayniqsa Maks Veber, Pareto va Dyurkgeym davridan boshlab), unda juda ko'p nazariyalarni emas, balki paydo bo'lgan yagona nazariyani ochish uchun mo'ljallangan.⁷

⁵ История социологии в Западной Европе и США-1999 №-1 стр-331

⁶ B. Normurodov, G. Normurodova Sotsiologiya Tarixi «TAFAKKUR» TOSHKENT.: 2010. 104-105-betlar

⁷ Ежи Шацкий, История социологической мысли Том №2. 2018 –стр-441

Bundan ko‘rinib turibti-ki sotsiolog nazariyotchi Parsons o‘z nazariyasini yaratish paytida bu nazariyaning ahamiyatligi haqida boshqa nazariyotchilar kabi unchalik ham qayg‘urmagan.

Lekin shunga qaramay Talkott Parsons yuqorida qayd qilinganidek, sotsiologiya sohasiga ko‘pgina nazariya va konsepsiyalari bilan sezilarli darajada o‘z hissasini qo‘shgan.

REFERENCES

1. B. Normurodov, G. Normurodova Sotsiologiya Tarixi «Tafakkur» Toshkent.: 2010. 114-betlar
2. Ежи Шацкий, История социологической мысли Том №2. 2018 –стр-716
3. История социологии в Западной Европе и США-1999 №-1 стр-576
4. Jiyannuratova Gulnoz. Sotsiologiya tarixi. – T.: Innovatsiya-Ziyo, 2020. – 466 b. / https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=fdboTmYAAAJ&citation_for_view=fdboTmYAAAAJ:W7OEmFMy1HYC
5. Gulnoz J., Bunyod N. YOSHLAR IJTIMOY-SIYOSIY FAOLLIGINI OSHIRISH-USTUVOR VAZIFA //ZAMONAVIY DUNYONING IJTIMOY MANZARASI VA JAMIYAT TUZILMALARI TRANSFORMATSIYASI. – 2024. – T. 1. – №. 1.